

ПЕРЕДМОВА

Люди почали дбати про свою зовнішність із того часу, коли первісна людина підняла руки, щоб пригладити скуйовджене волосся. Відтоді стандарти краси панують над людством і мають великий вплив на людину як критерій її самооцінки. Культура перетворила жадання краси на культ, який можна назвати найважливішим з усіх існуючих. Наш зовнішній вигляд — це частина нас самих. Чимало фахівців створюють естетичний образ наших сучасників. Майстерність перукаря нині доведено до рівня високого мистецтва. Сучасні напрями розвитку перукарського мистецтва, які демонструються на подіумах конкурсів, творчих показах, є яскравим відбитком розвитку його історії. Сучасного та майбутнього не може бути без минулого.

В історії перукарського мистецтва провідне місце займає історія зачіски. *Зачіска* — це форма з волосся, яка створюється за допомогою стрижки, укладки або завивки. У періоди різноманітних стилів форми укладки, завивки та стрижки мали свої характерні риси, що відповідали ознакам того чи іншого історичного стилю. Термін «*історичний стиль*» означає спільність засобів і прийомів художньої виразності, яка відображає матеріальну й духовну культуру часу. Поняття «*стиль*» включає мову епохи, якою вона виявляє своє ставлення до навколишнього світу: економіки, політики, культури, мистецтва, моди. Основні риси стилю виявляються в архітектурі, образотворчому і прикладному мистецтві, літературі, музиці тощо; він відображає те розуміння чарівності й краси, яке сформувалося у певний період розвитку суспільства, досягло своєї досконалості та завершеності. Стиль повільно народжується і повільно вмирає.

Мода — це тимчасове панування в певному середовищі смаків, що виявляються в зовнішніх ознаках побуту і потребують періодичних змін. Такі зміни відбуваються у різноманітних сферах життя й діяльності людини: мистецтві, спілкуванні, манерах поведінки, одязі тощо. Мода, як правило, є нетривалою, що пов'язано із невблаганною жадобою новизни, потягом людини до різноманітності. Якщо стиль виражає прагнення до вічного, то

мода — до прекрасної миттєвості. Поняття «мода» існує в межах панівного стилю і може змінюватись, але кожен раз несе на собі ознаки певного стилю. Таким чином, змінюється мода на одяг, вулуття, аксесуари, зачіски, меблі, посуд та інші предмети побуту.

Зміни у моді можуть відбуватися під впливом найрізноманітніших явищ. Це, зокрема, художні течії, примхи окремих харизматичних чепурух і джигунів, економічні інтереси текстильників, політичні події доби, конфлікти поколінь або ностальгія за минулим. Мабуть, історія моди, як і історія мистецтва взагалі, — найправдивіше дзеркало, яке відбиває через витвори мистецтва костюм, зачіску, макіяж, людську сутність тієї чи іншої епохи.

У кожному розділі підручника розповідається не лише про стиль і моду у перукарському мистецтві. Йдеться про тісний зв'язок мистецтва різних видів, що відображає естетичні ідеали, художні смаки, уподобання різних верств населення, а разом із тим — про створення цілісного образу людини, який відповідає характеру доби, відбиває думки і почуття людей певного історичного періоду. Такий образ створюється різними засобами, але наперед — за допомогою зовнішніх ознак: одягу, зачіски, макіяжу, вулуття, прикрас, предметів побуту.

У підручнику зосереджено увагу на історико-національних особливостях розвитку культури, взаємовпливах культур різних епох і народів. Наприклад, основи сучасної європейської цивілізації — науки, літератури, філософії, музики, танцю, театру — були закладені у далекому минулому, за часів античності. Їх створила Стародавня Греція — Еллада, країна, розташована в південній частині Балканського півострова і на прилеглих до нього островах Егейського моря. Саме тут народився стиль, що отримав у майбутньому назву класичного, а вироблені у V–IV ст. до н. е. канони архітектури, скульптури, літератури стали зразками для наступних поколінь, віками впливаючи на культуру Європи. Цей вплив і досі відчувається у мистецтві різних видів, зокрема у перукарському.

Греки геніально сформулювали й пояснили поняття «гармонія». Це основа, що об'єднує елементи в ціле, така злагодженість, що не можна нічого ні додати, ні відняти, не зруйнувавши красу. Гармонія (грецьк. *harmonia* — зв'язок, стрункість) — це є певний божественний порядок, заведений богами, але доступний людському розумінню. Таким чином і народжується класичне, засноване на розумі, уявлення про гармонію.

Усе на світі, на думку еллінів, виявляє гармонію — від будови космосу до витворів людських рук. Небо врівноважується із землею, море — із суходолом, зло — із добром, рабство — із свободою, сльози — із сміхом.

Ідеал греків — прекрасна і гармонійна людина. Людина для них — це міра усіх речей. Вивчаючи людське тіло, Поліклет вираховував ті співвідношення, які роблять фігуру людини досконалою. Так, голова повинна становити $1/8$ загального зросту; ноги — не перевищувати за довжиною половини зросту. Ступню визнавали красивою, коли другий палець був помітно довший за великий. Руки вважалися пропорційними, якщо витягнутий середній палець не заходив за середину стегна (їх вимірювали з внутрішнього боку, в проміжку від паху до коліна) і при цьому обидві частини руки — від зап'ястя до ліктя й від ліктя до підпахвової ямки — за довжиною однакові.

Красиве обличчя має правильну овальну форму і ділиться за висотою на три рівні частини: від основи волосся до верхньої частини брів, від брів до кінчика носа і від кінчика носа до підборіддя. Брови, рівні й тонкі, мають повторювати форму очних западин. Відстань між очима повинна дорівнювати довжині ока, а розмір рота відповідати ширині нижньої частини носа (між крайніми точками ніздрів) та не перевищувати відстані між зіницями. Верхній губи слід бути вигнутою за формою лука, і губи повинні мати однакову товщину. Ідеальний ніс — прямий по всій довжині, а чоло — спадисте (похиле), що у профіль становить із носом одну рівну лінію. Подібний прямий профіль і тепер прийнято називати грецьким, а людину, наділену цими пропорціями, і в наші дні вважають такою, яка має класичну зовнішність.

Еллінське уявлення про прекрасне повною мірою втілювалося у костюмах і зачісках. Їхня гармонія визначалася симетрією й підкореністю природним лініям людського тіла.

Зачісці греки приділяли виїмкову увагу: навіть суворі спартанці, що відкидали будь-які прикраси, дбайливо піклувалися про своє волосся. Густе (але не занадто) кучеряве волосся і ретельно доглянута борода вважалися найліпшою окрасою елліна; надмірна ж волосатість — ознакою варвара.

Водночас кожна епоха вносила свої особливості у розвиток світового мистецтва й залишала в історії перукарства відбитки, свої творчі знахідки, знання яких може допомогти учням у майбутньому знайти власний стиль, створити собі ім'я, свій бренд у світі перукарського бізнесу.

Для цього їм треба знати про найпрогресивніші етапи в історії суспільного життя, культури і мистецтва, уявлення людей про красу, художньо-естетичні цінності, вироблені у кожній національній культурі.

Зачіска відбиває неповторні риси індивідуальності не лише людини, а й того майстра, який її створив. Це відбиток його смаку і поглядів; за допомогою зачіски можна приховати або виявити

особливості будови обличчя, певні ознаки статі, віку, національні риси. Зачіска разом з одягом створює єдиний гармонійний образ і тим самим відображає естетичні ідеали суспільства, певної людської спільноти. Форма зачіски є яскравим проявом моди (тобто конкретним проявом художнього стилю на певному етапі) й несе у собі відмітні риси усього стилю загалом. Розкішна алонжева перука XVII ст., яка вільно спадає великими кучерями на спину і груди, виражає стиль бароко, так само як напудрене чоловіче волосся («будера») — стиль рококо; суворі «античні» зачіски — прояв стилю ампір; коротка жіноча стрижка 20-х років XX ст. — прояв раціонального стилю функціоналізму.

Представлені у підручнику фактичні дані з історії перукарського мистецтва допоможуть викладачам і майстрам виробничого навчання розширювати світогляд учнів, впливати на розвиток їхньої естетичної культури й розвивати творчу фантазію майбутніх перукарів.

Матеріали підручника можна взяти за основу і доповнювати їх відомостями, що друкуються на сторінках сучасних журналів з перукарської справи. Бажано разом з учнями створити альбом зачісок, використовуючи фото акторів, зірок естради та моделей під час фестивалів і конкурсів, різних презентацій тощо.

Конкурси перукарського мистецтва і косметики сприяють поширенню нових силуетів, форм зачісок. Сучасний світ перукарського мистецтва відзначається своєю різноманітністю; винайдені технології та технічні засоби забезпечують утілення в життя неймовірних фантазій. Нині навіть важко уявити, що ще двадцять, тридцять років тому ніхто й не чув, скажімо, про косметичні засоби, які поєднують дві або три дії: очищення, живлення, фарбування... Хімія, біологія, ботаніка допомагають спеціалістам у розробці нових косметичних засобів для волосся, шкіри обличчя і тіла.

Значно розширився словник перукарів, з'явилися такі слова, як «пойнтинг», «креатив», «віртуальна зачіска», «стайлінг» тощо. Тому в кінці підручника подається словник використаних термінів.

Швидка зміна моди на зачіски спонукає перукарів до вивчення зачісок минулих епох: не дарма кажуть, що «нове — це добре забуте старе». Можливо, цей підручник допоможе майбутнім перукарям у розробці нових моделей зачісок, полегшить творчі пошуки їхніх наставників.

Автори не ставили перед собою завдання розповісти про всі існуючі зачіски, а виділили найцінніші для кожної епохи. Запропонований матеріал можна доповнити переглядом мистецьких творів: живопису, мозаїк, фресок, графіки, виробів прикладного мистецтва.

РОЗВИТОК ПЕРУКАРСЬКОГО МИСТЕЦТВА ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ДО АНТИЧНОСТІ

1.1. ЗАРОДЖЕННЯ ПЕРУКАРСТВА

Кожній історичній епосі притаманні особливий стиль і мода. Вже у первісному суспільстві людина виконувала найпростіші перукарські процедури. Завдяки археологічним розкопкам й науковим дослідженням матеріально-культурної

Рис. 1.1.
Зачіски первісних
людей

спадщини наших далеких пращурів можна дізнатися про перші вияви перукарства.

Вкриваючи своє тіло шкурами тварин, первісні люди розмальовували відкриті його ділянки орнаментами з магічною символікою, посили довге волосся. Перші зачіски чоловіків і жінок були дуже подібні (рис. 1.1). Однак на різних материках і островах земної кулі первісні племена розвивали свій власний стиль.

У печерах на рівнях кам'яного віку археологами було знайдено стержні для фарбування брів, чубів, гострі риб'ячі кістки для татуювання, гребінці з кісток і дерева. Зачіски підв'язували гілочками, шкіряними смужками. Першими засобами, які використовували для вкорочування волосся, були вогонь і кремій. Наші пращури використовували червону глину для фарбування волосся й тіла; носили головні убори і пишніші прикраси з мушель, камінців, зубів тварин, на браслетах робили геометричні візерунки. В цей період жіночі зачіски нагадували круглі та пишні головні убори (рис. 1.2).

Волосся збивали, накладали на нього обідки з гілок. Аборигени прикрашали своє волосся кістками риб, мушлями, пташиним пухом, пудрили червоною землею і вколювали в нього між пучками декілька великих пір'їн. На території сучасного Китаю посили волосся, зав'язане у вигляді пучка на маківці. В Заїрі (Африка) туземці використовували рицинову олію для створення зачісок, а представники багатьох інших племен змазували волосся грязюкою, роблячи з нього свого роду «скульптури»; їх

доводили до досконалості протягом місяця. Такі зачіски закріплювали за допомогою тваринного жиру та глини, доповнювали листям, квітами, мохом, мушлями й пір'ям.

У період палеоліту, коли панував матриархат, скульптурні зображення уславлювали жінку-матір. Так звана «Венера» з Вілендорфа (Австрія) — жіноча фігурка з глини, на голові якої зачіска, схожа на вулик. Волосся закручене джгутом і укладене по колу у вигляді «равлика» (рис. 1.3).

Чоловічі зачіски відзначалися подібністю до деяких жіночих; багато з них були дуже вигадливі й складні. Вони вимагали особливої майстерності й багато часу для створення. Волосся прикрашали рогами та пір'ям, укладаючи таким чином, що зачіска нагадувала тварину або птаха.

Чоловічі головні убори також прикрашалися рогами тварин (рис. 1.4). Первісні люди використовували маски тварин, щоб зласкавити добрих духів напередодні полювання та залякати злих. Втілюючись в образ тварини чи птаха, людина вірила, що спроможна отримати їхню силу.

Рис 1.2.
Зачіска аборигенів.
Барельєф «Жінка з рогом»
(XV тис. до н. е.)

Рис. 1.3. Жіноча статуетка з Вілендорфа (палеоліт)

Рис. 1.4. Чоловічий головний убір періоду палеоліту

При вивченні культури та побуту племен, які ще зовсім недавно перебували в первісному стані, вчені-етнографи встановили магічний характер ставлення первісних людей до волосся. Існувало уявлення, що у волоссі зосереджена життєва сила. Хи-мерні споруди з волосся у чоловіків були не тільки окрасою, а й слугували підпідкою для величезних масок, які вони надягали під час священних танців. Тому в деяких племенах тільки чоловіки носили мистецьки зроблені зачіски, а жінки і діти просто коротко стигли волосся.

Більшість індіанців Північної та Південної Америки підрізували волосся або стригли у «скобку». Деякі посередні голови робили з волосся валики чи широкі локони. А ескімоси і полінезійці сколювали волосся вузлом на потилиці — це найпростіші зачіски людей первісних часів. Вони також змінювали або посилювали природний колір волосся за допомогою вапна та соків рослин різних видів, лужних природних розчинів, глини, вохри.

У могильниках того часу знайдені гребені й шпильки з кісток. Але тоді гребені частіше використовували для господарських потреб, ніж для розчісування волосся. Тільки в епоху бронзи (IV—III тис. до н. е.) з'являються гребені для спорудження зачісок.

Первісні люди використовували дерев'яні, бамбукові та кістяні гребені найрізноманітніших форм (рис. 1.5). Наприклад, аборигени Вогненної Землі досі розчісують волосся щелепами дельфінів.

Цілком імовірно, що найпоширенішою формою гребінця була плоска в'язанка жорстких трав'яних стеблин або дерев'яних чи бамбукових паличок. Їх зв'язували й робили зручну ручку.

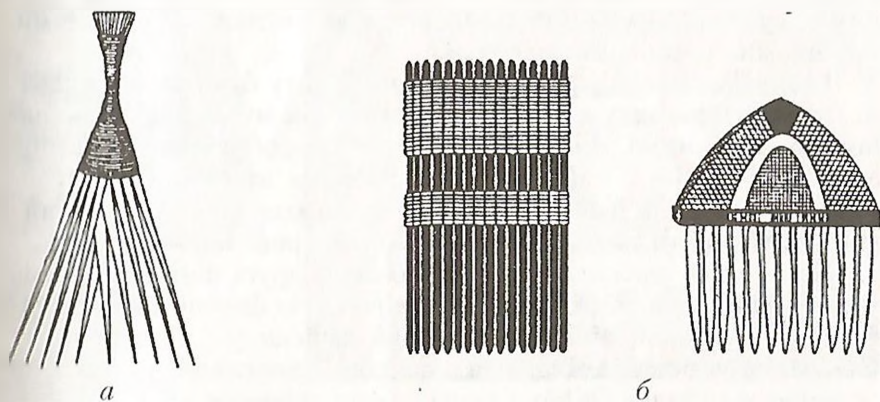

Рис. 1.5. Гребінці первісних народів:
а — полінезійський; б — західноафриканський

Первісні люди використовували воду і мали засоби для миття волосся — глину та сік деяких рослин (юка, мильнянка). Але для волосся африканців такий спосіб миття не підходив, тому вони захищали зачіски від бруду і комах, утираючи олію, вапно й змочували їх сечею.

Чоловіки здебільшого носили бороди та вуса, однак наші пращури ще в кам'яну добу навчилися голитися примітивною бритвою з кремня.

1.2. ЗАЧІСКИ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Ця таємнича, до кінця не вивчена цивілізація вплинула на різні культури, зокрема на грецьку, яка в свою чергу стала підґрунтям мистецтва і науки наших днів. Форми давньоєгипетського мистецтва надихали європейських митців у часи утворення стилів ампір, модерн, неокласицизм. Вони ще й досі, безперечно, здатні впливати на розвиток сучасної моди, оскільки в них закладено те, що можна означити поняттям «спогоди про майбутнє».

Історія Стародавнього Єгипту становить майже три тисячоліття. У її періодизації вчені виділяють три етапи: Стародавнє царство (III тис. до н. е.), Середнє царство (XXI–XVIII ст. до н. е.), Нове царство (XVI–XI ст. до н. е.). У 30-ті роки до н. е. Єгипет опинився у складі Римської імперії. З її розпадом території Єгипту відійшли до Візантії. У VII ст. Єгипет завоювали араби.

Про моду, ідеали краси Стародавнього Єгипту III тис. до н. е. свідчать пам'ятки культури, що збереглися до нашого часу. Фараонів і членів царської родини зображували сильними, кремезними, мускулистими. Жінки, як правило, виглядають високими, стрункими, з вузькими стегнами.

Вже у IV тис. до н. е. на території Єгипту були відомі складні технології догляду за волоссям. Вивчаючи мумії, записи на папірусах, на каміні, стінах пірамід, можна зробити висновок про високу професійну майстерність виконання зачісок. На малюнках, які дійшли до нашого часу, видно, що кожну операцію з догляду за волоссям виконував окремий раб (рис. 1.6).

Наприклад, одна людина мила волосся, друга його фарбувала, третя розчісувала, четверта надавала волоссям форми, п'ята заплітала і т. д. Зовні жіночі та чоловічі зачіски у Стародавньому Єгипті були подібні. Відрізнялися вони довжиною волосся та складністю укладки. Жіночі зачіски були довшими від чоловічих. Загальною характерною рисою єгипетських зачісок є чітка пропорційність, геометричність форми, що нагадує трапецію, коло,

Рис. 1.6. Процес роботи перукарів Стародавнього Єгипту (Цариця Кавіт за туалетом; XXI ст. до н. е.)

Рис. 1.7. Єгипетська зачіска з плескатию оформленням тім'яної зони

овал; для єгипетських зачісок також характерне плескате оформлення тім'яної зони (рис. 1.7).

Зустрічалися зачіски, в яких лінію окантовки робили «сходами» або за принципом каскаду (рис 1.8 а).

Деякі зачіски починалися з маківки і тім'я плескато, потім волосся заплітали у кіски або робили джгути, а кінці закручували в локони. Характерною прикрасою зачісок усіх прошарків населення були обідок або лобна пов'язка, прикрашені геометричним малюнком (рис. 1.8 б).

У Стародавньому Єгипті особливу популярність мали перуки. Значні особи носили пишні перуки, зроблені з волосся рабів.

а

б

Рис.1.8. Зачіска єгиптянки (IV тис. до н. е):

а — каскадне оформлення форм; б — обідок або лобна пов'язка

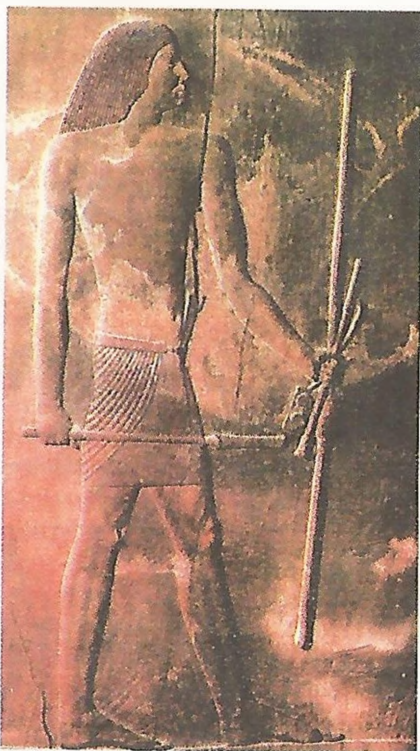

Рис. 1.9. Чоловіча перука

Рис. 1.10. Зачіска, яка символізує дитинство

Деякі жінки одягали подвійні перуки. При цьому своє волосся стригли, на голену голову надягали одну перуку, а на неї — другу, коротшу. Ці перуки мали різне оформлення.

Чоловічі перуки були менш складними. Вони пагадували зачіски, які виконувалися на своєму волоссі (рис. 1.9).

Перуки для простих людей у Стародавньому Єгипті робили з вовни, ниток, мотузок, трави. Фарбували перуки в різні кольори: синій, орапжевий, чорний та ін. Використовували також хну.

Діти з родини фараона мали доповнення до зачіски — обідок зі штучною кіскою на скроні як символом дитинства (рис. 1.10). Іншим дітям голили голови, залишаючи на скроні пасмо волосся, яке зав'язували у «хвіст» або заплітали.

Ще п'ять тисячоліть тому була відома «мокра» завивка волосся. Її виконували на гіпсових роликах. Рабині змазували волосся своїх панів і накручували, накладаючи зверху глину. Через деякий час глина висихала, обсипалась, а рабині пензликом знімали з волосся її залишки (рис. 1.11).

У Стародавньому Єгипті дуже високо цінувалося довге волосся. Його разом із коштовним камінням і металами приносили в жертву богам. Геометричні форми зачісок не завжди будувались на гладьських і плоских формах. У Єгипті вміло використовували нарядні

Рис. 1.11. «Мокра» завивка волосся

Рис. 1.12. Ароматичний конус

комбінації плетінь. Наприклад, пишні, довгі пасма спускали вдовж обличчя, перев'язуючи декілька разів по довжині стрічкою або шнурком. При цьому волосся на тім'ї ділили на прямий проділ. Волосся, що залишалося на потилиці, від маківки заплітали в дрібні кіски або закручували у джгути. Вони обов'язково щільно прилягали до голови. Якщо зачіска була із чілкою або чубчиком, то вони також щільно прилягали до чола.

Жінки в Єгипті любили терпкі аромати, і тому в перуках або зачісках закріплювали ароматичний конус-вежу. Через отвори цієї нежї духмяні масла стікали на волосся, плечі, груди (рис. 1.12). Зачіска царівни Кавіт, зображена на рельєфах її усипальниці, має форму кулі й трохи нагадує чоловічу (рис. 1.13). Її волосся охайно укладене горизонтальними джгутами. Однак, якщо уважно роздивитися зачіску, смуги горизонтальних ліній — оптична оманна, тому що джгути насправді робилися вертикально, а потім їх горизонтально зшивали.

Зачіски богині Нефтіс і цариці Нефертіті складаються з багатьох тонких, вишукано оформлених кісок, які рівненько спадають на плечі як бахрома. Геометрична форма зачісок при цьому нагадує чітку трапецію. Над чілкою кріпили обруч з геометричним малюнком, який у свята прикрашали коштовним камінням, стрічками, пір'ям птахів.

Усипальниця Нахт у Фівах розмальована зображеннями чудових музик. Їхні зачіски створені з багатьох дрібних кісок, поєднаних між собою тонкими нитками. Кінці волосся закручені в дрібні трубчасті локони. На голові — обручі з квітками лотоса, а у деяких — ароматичні конуси (рис. 1.14).

Рис. 1.13.
Зачіска царівни Кавіт

Рис. 1.14. Зачіски з квітками лотоса (розпис усипальниці Нахт у Фівах; XV ст. до н. е.)

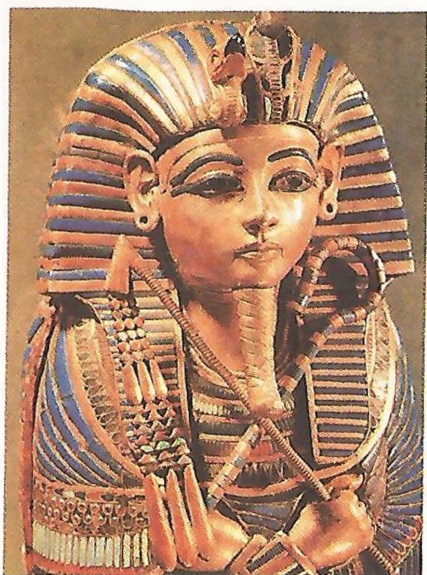

Рис. 1.15. Золота «фальшива» борідка фараона

Рис.1.16.
Корона фараона

Єгипетська знать найчастіше зображувалась у смугастій хустці-клафті на голові. Прості люди ходили без головних уборів. Чоловіки, як правило, голили голови, користуючись гострим кременевим або бронзовим ножом. Форми зачісок на перуках або своєму волоссі створювали цими ж інструментами, хоча з часів цариці Клеопатри вже були відомі «гарячі ножиці» — прототип сучасних.

a

б

Рис. 1.17. Зачіски, прикрашені квітами лотоса:
a — символ сонця і вічного життя; *б* — вінок з лотоса

Чоловіки не носили борід і вусів. Навіть сільська біднота годила обличчя. На свято фараон прив'язував золоту «фальшиву» борідку завдовжки 10–15 см (рис. 1.15).

Відомі випадки, коли й цариці в особливих випадках підв'язували золоті борідки, наприклад Хатшепсут, яка володіла Верхнім і Нижнім Єгиптом протягом 20 років і мала великий політичний вплив. Мабуть, тому збереглися її зображення не тільки у чоловічому вбранні, а й з «фальшивою» борідкою.

Фараони носили подвійну корону «атеф» і «пшет» білого та червоного кольорів — символи володіння Нижнім і Верхнім Єгиптом. До корони фараона як знак непереможності кріпили леопардовий або бичачий хвіст. А символом безмежної влади була змія «урей» («уреус»; рис. 1.16).

Символом сонця, достатку, вічного життя була квітка лотоса. Саме тому її використовували як найулюбленішу прикрасу (рис. 1.17 *a*).

Жінки заплітали кіски та прикрашали їх вінками з лотоса (рис. 1.17 *б*). Навіть на комірах-наплічниках, а також в інших прикрасах і доповненнях серед геометричних орнаментів можна побачити зображення лотоса.

Як жінки, так і чоловіки носили різноманітні прикраси: персні, сережки, браслети. Особливою популярністю в прикрасах користувалися жук-скарabei, яструб, сокіл, зображення інших священних тварин.

Особливе місце у перукарському мистецтві Стародавнього Єгипту займав макіяж.

Рис. 1.18. Макіяж
у Стародавньому Єгипті

сили коштовне каміння, амулети не тільки як прикраси, а й як оберєги від злих сил. Підмальовуючи очі, у шкіру навколо них втирали креми з додаванням зеленого порошку розмеленого малахіту або голубої ляпіс-лазури. Для повік використовували тертий сірчаний свинець. Цей мінерал захищав від поширених в Єгипті хвороб очей. Єгиптяни вірили у магічну силу каменю. І справді, окис міді, що входить до складу малахіту, захищав очі.

Набори туалетних засобів склалися з розписних керамічних горщиків різних розмірів, глиняних баночок, глечиків, флаконів і пляшечок, у яких зберігалися коштовні мазі й парфуми, губна помада, порошки і креми для фарбування повік, білила та рум'яна, фосфоресцентні фарби, які додавали таємничості очам. Карміном фарбували губи, хною — нігті.

Жінки підводили очі рисками, надаючи їм мигдалеподібної форми (рис. 1.18). Лінію продовжували за зовнішній кут ока, використовуючи зелену або чорну фарбу. Єгиптяни вірили в те, що світ населений добрими та злими духами, тому вони но-

1.3. МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕРУКАРІВ МЕЖИРІЧЧЯ

Майже одночасно із Стародавнім Єгиптом у родючій долині річок Тигру та Євфрату утворилися перші міста-держави. В цій місцевості, яку називають Месопотамією — Межиріччям, жив народ з високою культурою. Він будував храми, засівав лани, вмів писати, оволодівав математикою, астрономією, рахував час, будував колісниці, кораблі, кував вироби з міді, видавав закони, складав вірші, писав музику, створював шедеври ювелірного мистецтва, скульптури та володів найскладнішими технологіями виконання зачісок. Це був народ Шумеру з найстарішим містом Межиріччя — Еріду. Близько 2100 р. до н. е. виникло царство міста Ур. Очоловав державу цар-жрець. У XVIII ст. до н. е. влада перейшла до царів Вавилону, потім почалося панування могутньої деспотичної Асирії, яка у свою чергу наприкінці VII — на початку VI ст. до н. е.

підпала під владу Вавилону. Час не доніс до нас усього багатства цих культур. Лише з кам'яних кольорових барельєфів, що прикрашали стіни палаців, парадних воріт, ступінчастих пірамід-зікуратів, ми можемо уявити зовнішність жителів цих стародавніх країн.

Населення Межиріччя називало себе «саггіг» — чорповолосі (чорнокосі). Тисячу років тому щільне, блискуче, м'яке і гарно укладене волосся становило особливо важливий, навіть головний елемент зовнішнього вигляду не тільки жінок, а й чоловіків — жителів одного з міст Межиріччя — Вавилону (рис. 1.19).

Рис. 1.19. Зображення фінікійянина на барельєфі (IX ст. до н. е.)

Історія Вавилону нараховує близько 1500 років (початок II тис. до н. е. — 539 р. до н. е.). Історія Ассирії дещо коротша (XIV ст. до н. е. — 605 р. до н. е.). Вони були сусідами й часто воювали між собою.

На скульптурних рельєфах можна побачити дужих, кремезних воїнів з довгою квадратною або прямокутною бородою і волоссям майже до плечей (рис. 1.20 а, б). Колір та густота волосся були критеріями краси. І хоча основним вважався чорний колір, відомі випадки, коли ще у IV тис. до н. е. шумери намагалися змінити колір свого волосся, використовуючи для цього вохру. Пізніше для фарбування волосся застосовували хну і басму.

Жіночі та чоловічі зачіски Межиріччя були подібні. Найчастіше їх робили на подовженому волоссі. Вони склалися з дрібних, однакового розміру локонів, які розміщували горизонтально в кілька рядів, потім їх змінювали від обличчя, укладаючи волосся дуже чіткими жорсткими хвилями («холодна хвиля»). Хвилям приділяли особливу увагу, їх виконували за допомогою пальців рук або спеціальних металевих стержнів, попередньо нагрітих на вогні.

У складних зачісках поєднувалися різноманітні елементи. Іноді в одній моделі можна було побачити хвилі різних розмірів, локони, завитки, буклі, джуги, кіски. Більшість чоловічих зачісок склалися з кількох шарів різноманітних деталей; вуха залишалися відкритими (рис. 1.21).

Особливе значення мала борода. В усі часи у народів Передньої Азії борода вважалася ознакою сили. Бороди царів були

a

б

Рис 1.20. Зовнішній вигляд воїнів Межиріччя:
a — борода квадратна; *б* — борода прямокутна

Рис.1.21. Складна чоловіча
 зачіска з хвилями,
 локонами, джгутами

Рис. 1.22. Борода — символ
 зрілості, мудрості та могутності

вишуканими, вирізнялися великими розмірами (рис. 1.22). Вони символізували могутність.

Укладали бороди джгутоподібно або робили кіски, лоconi, розміщуючи їх вертикально або горизонтально. Вуса спускали до кутків рота, їх завивали на кінцях і запускали в бороду. Багаті чоловіки вплітали у зачіски та бороди золоті нитки.

а

б

Рис. 1.23. Зачіски вавилонян:

а — жіноча зачіска з хвилями; б — зачіска цариці з пишно завитим волоссям

Для оформлення зачісок і борід потрібна була велика кількість волосся, тому часто використовували готові постижерні вироби, які майстерно кріпили до волосся або бороди.

У вавилонян зустрічалася невелика «каймова» (халдейська) борода. Вона обрамлювала обличчя тонкою смугою волосся від скроні до скроні через підборіддя.

Серед чоловічих головних уборів популярними були фески і тіари. Царські тіари вишукано й багато прикрашались.

Зачіски простого люду були не такими складними. Волосся зав'язували на потилиці у великі пучки, використовували обручі, обідки, пов'язки. Жіночі зачіски були схожі на чоловічі, складалися з тих самих елементів (рис. 1.23, а, б). Свої зачіски жінки підтримували обручами, обідками, стрічками, шпурками, діадемами.

У даних єгиптян вавилоняни перейняли моду на перуки, на яких робили складні зачіски, що повторювали форми зачісок, вивчених на власному волоссі. Жінки часто використовували накладні пасма або цілі конструкції (декоративні «хвости», коси, завути та ін.).

Відома, що у Вавилоні, беручи шлюб, дівчата обов'язково мали зрізати волосся і віддати його в дар богові Белу (Владиці). Іноді у церемоніальних випадках робили «вавилонську» зачіску (рис. 1.24 а). Волосся на потилиці підстригали до рівня плечей, збирали у «хвіст». Довге волосся також збирали в «хвіст», але ще підстригали його догори у вигляді петлі й підв'язували пов'язкою.

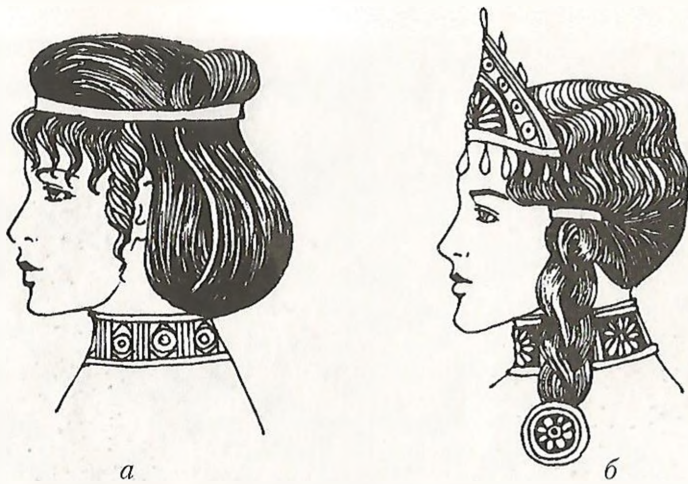

Рис. 1.24. Вавилонські церемоніальні зачіски:
a — з «хвостом», *б* — з косами на скронях

Рис. 1.25. Аксесуари:
a — обруч; *б* — браслет, сережки та обруч, які носили вельможі

На чоло випускали дрібні пасма, а на скронях робили штипороподібні локони.

Носили також зачіски з косами на скронях (рис. 1.24 б). При цьому зверху укладали хвилі й прикрашали їх діадемою.

Жіночі зачіски накривали покривалами або невеликими капелюшками. Виняток становили рабині — їм заборонялося носити покривала.

І чоловіки, й жінки прикрашали себе аксесуарами — браслетами, сережками, обручками (рис. 1.25), а суто жіночими прикрасами були діадеми, підвіски та ошийники. Ошийники із застібною на ший виготовляли з металу. Вони склалися з кількох кілець-обручів або високої плоскої пластини, прикрашеної орнаментом.

Особливою популярністю користувалися парфуми у вигляді пастоїв або есенцій. Відомо, що жінки застосовували білила і рум'яна, чорнили брови та підводили очі. Чоловіки фарбували хню й басмою волосся на голові й бороду.

1.4. РОЗВИТОК ПЕРУКАРСЬКОГО МИСТЕЦТВА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Давні греки були завзятим, енергійним народом. Характерною рисою давньогрецького суспільства, хоч як це дивно, була відсутність великих рабовласників. Це мало велике значення для розвитку античної демократії, яка сприяла розквіту давньогрецької культури.

Історія давньогрецького античного суспільства починається приблизно в XI ст. до н. е., з часів переселення в Грецію дорійських племен, і поділяється на декілька періодів: гомерівський (XI–VIII ст. до н. е.), архаїчний (VII–VI ст. до н. е.), класичний (V–IV ст. до н. е.), елліністичний (IV–III ст. до н. е.).

Велике значення для поступу цієї культури мала професія скульптора і художника. У Стародавній Греції це вільні й шановані люди. Ідеалом греків було здорове, фізично треноване тіло. Образ оголеного атлета став головним в античній скульптурі. Патріотизм, висока громадянська свідомість, широкий світогляд — усе це поєднувалося з фізичною красою гармонійно складеного тіла.

Слід зазначити, що давньогрецьку моду вирізняли п'ять особливостей: *прагнення до організованості, закономірності, пропорційності, доцільності, симетрії* (рис. 1.26 а, б, в). Саме у Стародавній Греції зачісці було надано значення високого мистецтва, а жінки охоче експериментували зі своїм волоссям. Перукарі знали не тільки гарно і швидко причісувати волосся, а й, як в архітектурі та скульптурі, дотримуватися правил гармонії та естетики.

Дівчата Стародавньої Греції, на відміну від юнаків, не брали участі в Олімпійських змаганнях, але гарне тіло вважалося і в

а

б

в

Рис. 1.26. Особливості давньо-грецької моди:
 а — Фідій та учні. Зображення Посейдона, Аполлона, Артеміди на рельєфі Парфенона;
 б — каменя Ганзага. Птолемей та Арсіноя (III ст. до н. е.);
 в — Артеміда, яка годує лебедя (близько 490 р. до н. е.)

юнаків, й у дівчат дарунком від Бога і становило предмет гордості, поваги й шанування. Твори мистецтва не тільки дають уявлення про ідеали краси та смаки давніх греків, а й дозволяють вивчати форми зачісок, модних на той час. Естетична досконалість зачісок Стародавньої Греції впродовж багатьох століть була предметом наслідування. Головні критерії жіночої краси того часу — природність пропорцій тіла. Гарними вважалися прямі, правильні лінії носа, підборіддя, невисоке чоло, великі очі й підкреслена дугоподібна лінія брів. Саме такою людство бачить статую Афродіти Мілоської (рис. 1.27 а). Символом чоловічої краси став Аполлон Бельведерський (рис. 1.27 б).

Спартаці з юнацьких років не стригли волосся. Прикладом турботи про зачіску може бути оповідь Геродота про те, що шпигун від Ксеркса бачив одного спартаця, який зачісував і прикрашав своє волосся напередодні битви.

Даючи загальну характеристику чоловічим зачіскам у Стародавній Греції, можна зробити висновок, що вони були досить різноманітні. У ранньому періоді грецької історії вони майже не відрізнялися від жіночих. В архаїчну епоху носили довге завите й укладене у суворому порядку волосся, а також коси. Їх залишали розпущеними, вкладали навколо голови. Пізніше зачіски спрощували: перукарі працювали годинами, створюючи

ілюзію локонів, що розвіювалися на вітрі.

Найпопулярнішими були зачіски з розчесаним на всі боки волоссям. На потилиці залишали довгі пасма, а над чолом короткі, які завивали у тугі локони або закручували в кільця. Волосся звисало щільно притиснутими одне до одного пасмами чи його вкладали у вигляді заплетеного «хвоста», який підгортали догори. При цьому локони закладали під кошу (рис. 1.28 а).

Зустрічалися також зачіски, що пагадували вавилонські, з підгорнутим у вигляді петлі «хвостом» (рис. 1.28 б).

Чоловіки носили подібні зачіски, доповнюючи їх локонами над чолом (рис. 1.28 в). Це зачіски з довгого волосся, вільно завитого, яке спускали на спину і плечі. У чоловіків в архаїчний період була поширена зачіска з пасм, які заплітали за вухами й укладали навколо голови, наче вінчик. Волосся над чолом укладали чубком, що складався з дрібних кілець або серпоподібних завитків (рис. 1.28 г). Інколи збоку спускали довге пасмо, перекручене у вигляді джгута (рис. 1.28 д). У V–IV століттях до н. е. подібні зачіски зникли і з'явилися нові — із завитими зачісками.

Фарбування волосся, завивка здійснювалися добре освітленими фахівецьми як з рабів, так і з вільних громадян. Раби, які спеціалізувалися професійними технологіями виконання зачісок,

а

б

Рис. 1.27. Символи краси у Стародавній Греції:
а — статуя Афродіти Мілоської;
б — скульптурне зображення Аполлона Бельведерського

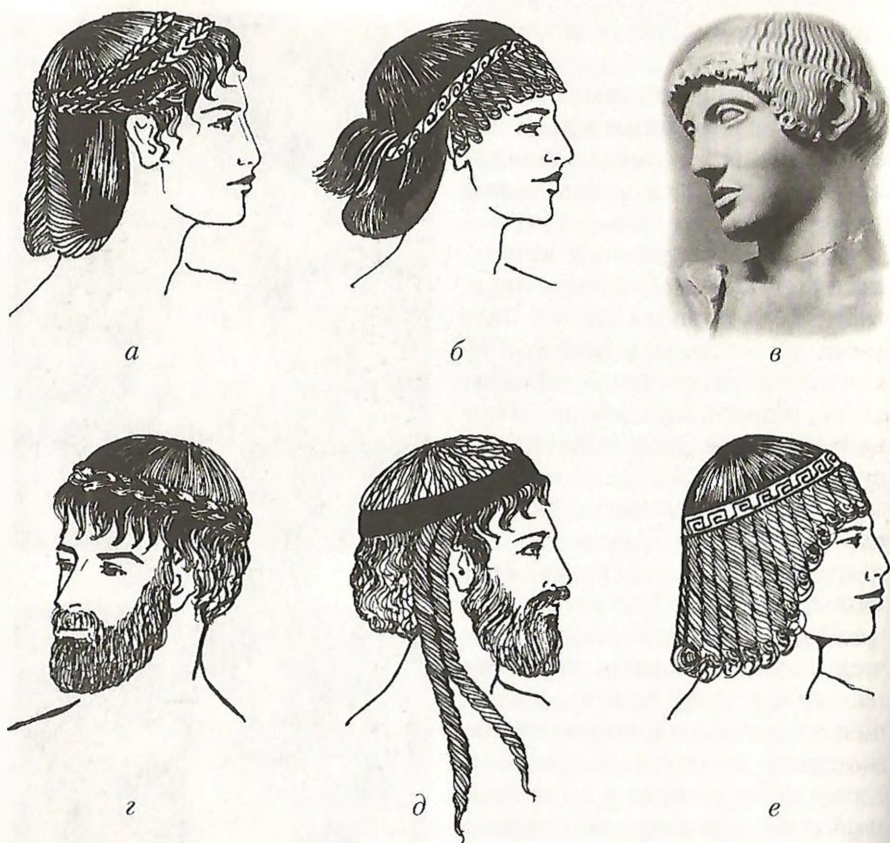

Рис. 1.28. Чоловічі зачіски у Стародавній Греції:

- a* — з локонами, закладеними під косу; *б* — з підгорнутим «хвостом»;
в — зачіска, доповнена локонами над чолом; *г* — зачіска з чубком, що складається з серпоподібних завитків; *д* — зачіска із довгим пасмом у вигляді джгута;
е — зачіска з поєднанням різноманітних локонів

дуже високо цінувалися, мали майнові привілеї. Кожен із фахівців виконував тільки одну операцію. Так, уже в сиву давнину вишикли своєрідні школи з навчання перукарської майстерності. Саме у Стародавній Греції з'явилися перші професійні перукарі — «каламістри». Ця назва походить від назви щипців для завивки волосся. Металеві стержні «каламіс» були вдосконалені в щипці для завивки волосся «каламіструми».

Техніка виконання зачісок постійно вдосконалювалася. Можна було побачити поєднання різноманітних локонів: трубчастих, кільцеподібних, спіральних (рис. 1.28 *е*). Деякі ритуальні й нарядні зачіски прикрашали над чолом бантом із волосся, який нагадував метелика. Таку зачіску називали «цикада», або «банти Аполлона» (рис. 1.29).

Греки вважали, що густе довге волосся — найкраща прикраса вільної людини. Тому в Стародавній Греції завжди, від зародження держави і до македонського періоду, поважні мужі обов'язково відпускали бороди та вуса (рис. 1.30).

В Афінах довгі бороди носили чоловіки літнього віку, мудреці. Борода символізувала мужність: її відпускали після 20 років, попередньо присвятивши перший юнацький пушок богам. Отже, обличчя голили вільні молоді юнаки, в яких борода росла ще повільно, а також раби. Після македонського загартання чоловіки голили бороди й у арлітому віці.

З македонського періоду гоління обличчя стало популярним серед усього чоловічого населення. В класичний та елліністичний періоди чоловіки почали скорочувати довжину волосся, особливо на потилиці, зовсім відкриваючи шию. Вони вже не відпускали локонів над чолом і пасом волосся з боків. Раби завжди мали коротку стрижку. Практично всі чоловічі зачіски доповнювали лобними пов'язками, обручами, шнурками, стрічками (рис. 1.31).

Лише коли почали носити коротке волосся, від лобних пов'язок поступово відмовились. У свята чоловіки змазували бороди і зачіски ефірними оліями, посилали розмеленою крейдою, борошном з бобів, порошком із духмяних трав. Греки вміло поєднували форму зачіски з особливостями обличчя. Від природи вони мали густе темне волосся, хоча дуже часто змінювали його природний колір. У поемах Гомера «Іліада» та «Одіссея» згадуються пророки й герої з гіацинтово-червоною волоссям, золотокосі богині,

Рис. 1.29. Бант Аполлона

Рис. 1.30. Борода та вуса у стародавнього грека

Рис. 1.31. Чоловіча зачіска з лобною пов'язкою

Рис. 1.32. Придворні дами з Кносса зі святковими зачісками (зображення на фресках Кносського палацу)

різнокольоровим пір'ям. Жінка, яка стоїть поруч, має довге, розділене на прямий проділ волосся, що спускається на плечі й груди окремими довгими пасмами, які нагадують дрібно заплетені кіски. Подібну зачіску можна побачити на скульптурі «Дівчина в цеплосі» (540–530 рр. до н. е.; рис. 1.33 а).

Основним типом жіночої зачіски був так званий грецький вузол: розділене на прямий проділ волосся досить низько спало на чоло (грекам не подобалося занадто високе чоло) (рис. 1.33 б), а на потилиці вкладалося пучком. Найрізноманітніші пов'язки, діадери, стрічки і сітки давали змогу створювати різні варіанти цієї нехитрої, по суті, зачіски.

Для жіночих зачісок характерні два основних види: довгі локони, що спадають на шию та груди, і підібране волосся, зав'язане на потилиці у вузол. Перша зачіска дуже нагадує чоловічі зачіски архаїчного періоду. За відкритими вухами, на потилиці відрощували довге волосся, яке заплітали в коси, завивали у локони або спускали вільними пасмами. Другий вид жіночих зачісок характерний для періоду розквіту давньогрецької культури.

У більшості зачісок чоло було закрите локонами, завитками або пасмами, що вільно спадали. Відкрите чоло в Стародавній Греції вважалося негарним. Найпростішу зачіску робили так: волосся розділяли на прямий проділ, трохи завивали, напускали півколами на чоло, а потім зачісували хвилястими пасмами до потилиці або до маківки, де зв'язували його в пучок. Шия при цьому була відкрита. Особливою популярністю у Стародавній Греції користувалися зачіски з вузлами, які називали «корімбос» (рис. 1.33 в).

Варіанти «корімбосів» були дуже різноманітними. Наприклад, відома зачіска під назвою «гроно хмелю». Волосся в цій зачісці піднімали високо догори, на маківці завивали у локони або

красуні з волоссям попелястого кольору.

На створеній три з половиною тисячоліття тому фресці Кносського палацу (Крит) зображені витончені дівчата з довгим, переплетеним волоссям, що спадає їм на плечі м'якими, великими локонами, які звиваються, наче змії (рис. 1.32).

З цього ж періоду збереглося зображення юнака з довгим до пояса волоссям. Його голову покриває гарна діадема, прикрашена квітами лілії та

кільця, на чоло випускали короткі пасма закрученого волосся.

Зачіски «факел», «лампадіон» також були популярними в Стародавній Греції. Пофарбоване у світлі мідні кольори волосся укладали на потилиці в подовжену форму (рис. 1.34 а). Для зручності використовували спеціальні металеві каркаси і сітки (сфендоли).

Волосся укладали в це невігадливе приладдя або перев'язували стрічками, загинаючи стирчати кінці. Обриси зачіски нагадували форму античної олійної лампи, а кінці волосся — язички полум'я. Саме цю зачіску називали «лампадіон» (див. рис. 1.34 б).

У середині V ст. до н. е. Аспасія, друга дружина правителя Афін полководця Перікла, запропонувала зачіску у вигляді дині; її так і називали — «динеподібна». Зачіска увійшла в моду й являла собою укладені від країв волосся до маківки правильні джгутоподібні пасма. Для збереження форми зачіску кріпили стрічками чи шнурами, перев'язуючи їх хресто- або спіралеподібно.

Давньогрецька гетера, красуня Фріна, шела у моду високу зачіску з бантом. Мармурову статую Фріни створив великий скульптор Пракситель.

У V ст. до н. е. відмічено спроби фарбування волосся. В Стародавній Греції особливо захоплювалися руським волоссям, а також його золотавими відтінками. Цю моду було запозичено у римлянок. Пізніше греки перебрали моду й на перуки. Гречанки змінювали природний колір волосся (чорний) за допомогою розчинів луку, добиваючись золотистого кольору. Для надання волосся світлого відтінку користувалися дрібно меленим рисом і борошном, а в особливо

а

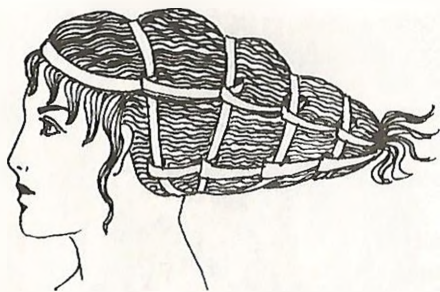
б

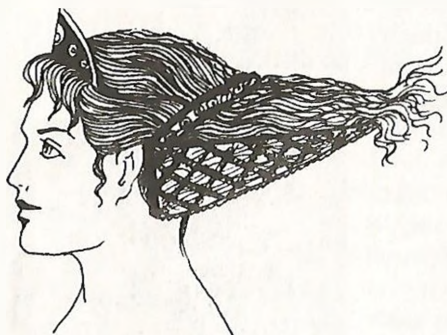
в

Рис. 1.33. Жіночі зачіски:

- а — «Дівчина в пеллосі»;
- б — грецький вузол;
- в — жіноча зачіска з підібраним волоссям, «корімбос»

a

б

в

Рис. 1.34. Жіночі зачіски:
а — «факел»; б — «лампадіон»;
в — динеподібна

урочистих випадках перуки посипали золотим порошком.

Із світлого волосся робили різноманітні за формою перуки, які коштували дуже дорого. Форма залежала від смаків, пори року, часу доби. Дешеві перуки робили з морської трави, стебел рослин. Їх фарбували в охристі та жовті кольори. Заможні жінки, як правило, мали декілька перук.

— Особливими були зачіски гетер, що вирізнялися вишуканістю, золотавим кольором волосся. За формою вони нагадували «корімбос», частково закритий спеціальною стрічкою, тканиною або укладений у спеціальний мішечок «сакос» (рис. 1.35). Прикрашали зачіски діадемами, обручами.

У Стародавній Греції жінки втирали у волосся духмяні есенції, олійні суміші, що дуже дорого коштували.

Жінки користувалися білилами, рум'янами, сурмили брови. Косметику використовували усі, але дуже делікатно (на відміну від того, як це робилося у Стародавньому Єгипті або в архаїчний період грецької історії) — косметика імітувала природну блідість чи рум'янець. Очі закапували соком беладони, від чого зіниці розширювались, а очі блищали. Особливої

популярності косметика набула у гетер. У Стародавній Греції жінки користувалися і парфумами, які тримали у вишуканих керамічних флаконах — лекіфах. Улюбленими ароматами були жасмин, троянда, фіялка, лаванда. Багато жінок заколювали в зачіски маленькі пакетики з квітами. Ароматичні суміші, змішані з овечим жиром, розтавали на сонці й поширювали пахощі

свіжості. Крім того, гречанки прикрашали себе золотими виробами, носили шпильки для волосся, сітки, сережки, браслети у вигляді змії на зап'ясті, вище ліктя і на ногах. Носили також намиста, фібули, геми (коштовне каміння з опуклим чи заглибленим зображенням того чи іншого образу, ецен).

Рис.1.35. Зачіска гетери

1.5. ТВОРЧІСТЬ ПЕРУКАРІВ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Портретні, скульптурні зображення, посмертні маски дають уявлення про людей, які жили у Стародавньому Римі. В житті та культурі давніх римлян велике значення мали культ тіла і перукарське мистецтво. Дуже багато з перукарського мистецтва римляни запозичили у давніх греків. Характер зачісок був сформований ще в республіканський період. Їхня форма залежала від соціального статусу, місця в суспільстві, добробуту власника. Перукарі робили суттєвий внесок у розвиток нових напрямів моди, але при цьому великого авторитету в суспільстві мати не могли. Спеціальні раби — «тонсорес» та «кіпасіс» — виконували зачіски гарячою завивкою, робили і «мокру» холодну укладку, стригли спеціальними серпоподібними бритвами. Кожен виконував свою операцію. У Стародавньому Римі винайшли спеціальний валик для підтримування пасом у жіночих зачісках над чолом — «валітус».

Найдавніший (царський) період римської історії (VII–VI ст. до н. е.) був перехідним від первісного ладу до рабовласницького. Наприкінці IV ст. до н. е. було проголошено республіку. Завоювання й пограбування великих територій та жорстока експлуатація населення провінцій, що приєднувались, перетворення переможених народів у рабів призвели до значного зменшення верхівки панівного класу — рабовласників. Завоювання нових народів і держав збіглося з жорсткою боротьбою між рабами та вільним населенням, між патриціями й плебеями. Історію Стародавнього Риму прийнято поділяти на два періоди — Римську республіку і Римську імперію. Розквіт римської античної культури належить до пізнього республіканського періоду і початку імперії. Головними рисами художнього стилю давніх римлян були *монументальність, парадність, декоративність*.

Рис. 1.36. Жіночі зачіски періоду Римської республіки:

а — з прямим проділом;
б — з пасмами, зачесаними на потилиці й укладеними у вузол;
в — зачіска «нодус»;
г — зачіска з використанням «хвилі»

Римські жінки значну увагу приділяли зачіскам. Жіночі зачіски стрімко змінювалися і вражали різноманітністю. Деякі модниці власний мармуровий портрет замовляли із мармуровою зачіскою, яку можна було знімати й змінювати на іншу, найсучаснішу, модну, часто підмальовану. Таким чином, і в старості римлянка мала можливість милуватися образом своєї збереженої у мarmorі молодості із зачіскою за останньою модою.

У республіканський період їхні зачіски нагадували давньогрецькі (рис. 1.36 *а, б*). Найчастіше волосся розділяли на прямий проділ, пасма зачісували до потилиці й укладали у вузол. Вуха та чоло залишали відкритими.

Одна із зачісок мала назву «нодус» (див рис. 1.36 *в*). Вона нагадувала грецький вузол, але мала індивідуальні особливості. Над чолом робили невеликий валик, на скронях волосся закручували у джгути в напрямку до потилиці. Знизу, на потилиці, виконували різноманітної форми валики, вузли, плетіння. Часто для оформлення зачісок використовували «хвилі» (див. рис. 1.36 *г*).

Рис. 1.37. Зачіски кінця республіканського періоду:

а — на каркасі; *б* — із спеціальними м'якими підкладками; *в* — з діадемою

Крім зачісок грецького типу, можна було побачити також зачіски геометричної форми, які нагадували єгипетські.

Наприкінці республіканського періоду зачіски стали складнішими. Використовували завивку, складні плетіння, валики. Особливо складними і декоративними були зачіски в імператорський період. Застосовували каркаси, велику кількість накладного волосся, набули популярності перуки. Для каркасів використовували мідний дріт, спеціальні м'які підкладки, обручі, картон, папери (рис. 1.37 *а, б, в*).

У період імперії законодавцями мод на зачіски були імператори, їхні дружини, наближені до них особи. Особливо уславився своєю красою винахідник нових зачісок близький друг імператора Нерона — Гай Петроній. Винахідливість перукарів позначилася на виготовленні перук із натурального волосся. Перукам намагалися надати «живого» вигляду за допомогою фарб і жирних кремів. Знатні римлянки мали декілька перук, змішували їх багато разів на день. Щоб надати волоссям золотавого кольору, жінки використовували будь-що: посипали волосся золотим порошком, для підфарбовлення використовували суміші сірки або міді. Крім білого та золотавого кольору волосся, у Стародавньому Римі популярним було погніано-руде з червоним відтінком.

Зачіска нареченої виконувалася з шести кіс, укладених обидвома навколо голови. До зачіски кріпили червоні стрічки, фату вишуканішого кольору або оранжево-червону хустку. З часом зачіски стали вишуканішими, багатоярусними. Їх прикрашали золотом, перлами, коштовностями. Такі зачіски робили спеціальні рабині «перукотрікс»; вони ж виконували також й інші перукарські справи.

Рис. 1.38. Зачіски римлянок часів панування імператора Нерона:

а — у формі амфори; *б* — у формі водоспаду; *в* — у формі корони

Особливо незвичайними, складними і гарними були жіночі зачіски у період панування імператора Нерона. Форми зачісок іноді нагадували амфори, водоспади, корони (рис. 1.38 *а, б, в*). У зачіски влітали стрічки, золоті шнури й навіть смуги тканин. Доповнювали їх памистинами, брошками, гемами. У пізній період жінки почали закривати волосся вуаллю.

Римлянки захоплювалися парфумами і знали багато засобів для підтримки та підсилення краси: маски для обличчя і рук, ванни із фруктових соків та молока ослиці, мазі-креми, штучні зуби і накладні брови, всілякі корсети («мамиларе») тощо. Жінки сильно білили лице, шию, груди, руки, наводили за допомогою вохри і винних дріжджів рум'янець на щоках, не особливо переймаючись неприродним виглядом. Брови та повіки підводили сажею; пудру виготовляли з білої хеоської глини. Великою популярністю користувалася «діасразмата» — щось на зразок компактної пудри — суміш із бобового та пшеничного борошна. Косметикою користувалися як жінки, так і чоловіки, особливо у період імперії.

Римлянки змінювали колір волосся, фарбуючи його, або надягали перуки.

Фарбування волосся вимагало спеціальних знань і відбувалося у кілька етапів. Спеціальні рабині, «ортотрікс», застосовували для цього розчини лугу. «Каламістра» мила, сушила волосся, завивала його на щипці; «псекас» змазувала волосся помадою, а «кіпасіс» укладала в зачіску. Для прикрашання зачісок жінки використовували вінки з троянд. Але не тільки жінки посили подібні прикраси, деякі франти також віддавали перевагу вінкам, і не тільки з живих, а й із золотих троянд, посипаючи при цьому волосся золотою пудрою.

Хоча чоловічі зачіски й не були такими складними, як жіночі, але їм також приділялося багато уваги.

Культура та мода Стародавнього Риму, як відомо, складалася під впливом етрусської й грецької культур, у тісному контакті з якими римляни перебували протягом століть. Як і у греків, у римлян спочатку були популярні зачіски із завитого волосся; бороду також завивали (у III ст. до н. е. римляни носили бороди). Перші кваліфіковані перукарі, вихідці з Сицилії, з'явилися в Римі тільки у 290 р. до н. е. Вони запровадили в технологію щипці для зачіски волосся і бігуді. Така мода серед чоловіків тривала до епохи імператорського Риму.

Чоловіки до кінця II ст. до н. е. відпускали довге волосся і бороди. Пізніше в моду увійшли короткі стрижки (навіть гоління голови) й голені обличчя, до того ж зазначає, запозиченим у греків, у жертву богам приносили перше обстрижене волосся дітей і першу бороду юнаків.

Оформлення зачісок і борід у чоловіків протягом усього історичного періоду багато разів змінювалось. У період зародження Римської імперії характерною зачіскою для чоловіків стала коротка стрижка.

Вважалося, що довге волосся і борода заважають у битві. Волосся зачісували в напрямку його росту. Над чолом у вигляді короткого чубчика укладали вільні пасма (рис. 1.39).

У ранньому періоді чоловіки носили також бороди, вуса і відпускали довге волосся. Голене обличчя стало популярним у III ст. до н. е. В II ст. до н. е. можна було іноді побачити невеликі бороди. Скульптурні зображення римських імператорів дають уявлення про чоловічу моду Римської імперії. Нерон мав зачіску, що складалася з хвилястих пасом, зачесаних наперед (рис. 1.40).

Найпопулярнішою вважалася така зачіска, як в імператора Варраріти. Вона нагадувала кулю із завитого дрібними кучерями волосся (рис. 1.41).

Чоловіки в Давньому Римі коротко і рівномірно підстригали волосся з усіх боків, потім закручували дрібними кільцями або пальцями разом із бородою й бакенбардами. Багато чоловіків

Рис. 1.39. Коротка чоловіча зачіска періоду Римської імперії

Рис. 1.40. Зачіска Нерона

Рис. 1.41. Чоловіча зачіска часів імператора Каракали

користувалися накладками або перуками, адже лисина була предметом кешкування.

Деякі зачіски часів імперії носять і тепер. Одна із них — так званий «їжак». Цю зачіску носили ще за часів імператора Тита Веспасіана (I ст. до н. е.), а зачіску з боковим проділом та «чуб» над чолом посив Цезар. На свята чоловіки прикрашали волосся вінками з лавра або плюща. Військові носили шоломи з «нащічниками» і захистом для носа. Зверху шоломи прикрашали султаном.

1.6. ЗАЧІСКИ ВІЗАНТІЇ

На зміну античній красі та гармонії людського образу прийшов новий тип — духовна краса. Канони візантійської краси — овальне, трохи видовжене обличчя, великі очі, високе відкрите чоло і маленькі уста. Тіло, як правило, маскували, тому що його сприймали як спокусу, породження диявола. Оголення стало гріховним і переслідувалося християнською мораллю.

а

б

Рис. 1.42. Канони візантійської краси:

а — три Марії біля підніжжя хреста (XI ст.); б — консул Магнус (518 р.)

Візантійська імперія виникла на початку IV ст. на межі двох епох: пізньої античності й доби зародження нового суспільства середньовіччя. Столицею цієї держави став Константинополь, заснований імператором Костянтином I. Він заснував нову столицю і підкорив державі християнську церкву. Християнська релігія була в цей період великою силою, законодавицею етики й моралі. У XV ст. Візантія впала під натиском турків.

Візантія мала великий вплив на формування моди Західної та Східної Європи періоду середньовіччя. Законодавцями моди стали члени царської родини. Особливо популярними були візантійські прикраси, які відзначались єдністю стилю і високою художньою майстерністю. Тонка вишуканість характерна для візантійських діadem, сережок, браслетів, шийних прикрас, перснів, пряжок, застібок-фібул. Візантійські емалі у поєднанні із золотом, тонкою філігранню високо цінувалися далеко за межами імперії. Саме у Візантії почалося «царювання» в моді перлів. Довгий візантійський одяг, що приховував форми тіла, був дуже простим (рис. 1.42).

Уся краса цього костюма полягала в декоративності тканин і вишуканому оздобленні. Перли у поєднанні з рубінами, сапфірами, смарагдами та іншим коштовним камінням, матовим блиском золота, мерехтінням візантійських емалей становили таку кольорову і фактурну гармонію, що багато поколінь були в захваті від мистецтва візантійців.

Якщо візантійським фрескам і мозаїкам, дослідники моди можуть детальніше вивчати тогочасні зачіски й головні убори. Зачіски знатних жінок являли собою складні композиції з локонів і кві у поєднанні з різноманітними прикрасами. Щоб ці споруди трималися на голові, їх заколювали шпильками, зробленими з кістки або міді. Багато гарних жінок прославили Візантію. Імператриця Феодора носила валикоподібну зачіску, розкішно прикрашену перлами і коштовним камінням. Підвіски з перлів спускалися вдовж обличчя на груди, що візуально подовжувало обличчя, підкреслюючи канони краси візантійського часу (рис. 1.43). У Візантії були вишукані перукарні та майстерні цирюльників, де виготовляли якісні перуки. І чоловіки, й жінки фарбували волосся рослинними барвниками у каштановий колір. Імператриця Феодора, дружина імператора Юстиніана (VI ст.), фарбувала волосся у блакитнуватий колір і посипала його золотим пудрою. Її вії були вкриті арабськими «стіммі» (стародавня арабська цвіт рук та ніг були рожевими).

Жіночі зачіски VI ст. певною мірою нагадували римські. Волосся ділили на дві частини, хвилясто укладали в напрямку потилиці, а на маківці збирали високу декоративну форму, яку

а

б

Рис. 1.43. Валикоподібна зачіска імператриці Феодори, прикрашена:
а — коштовним камінням; б — підвісками з перлів

прикрашали обручем із перлів і коштовного каміння. Зображення імператриці Ірини дає уявлення про естетичні смаки XII ст. Пишне русяве волосся гарно викладене навколо обличчя, на грудях з обох боків спущені довгі коси, укладені у спеціальні футляри, прикрашені перлами. На голові стема — головний убір, що символізує імператорську владу, а на плечах — круглий царський комір (рис. 1.44).

Більшість візантійських жіночих зачісок мали форму, подібну до валика. Їх, наче німб, укладали навколо голови. Переважали об'ємні й пишні зачіски. Зустрічалися зачіски з вузлами, укладеними на потилиці, що нагадували грецькі. Для кріплення зачісок використовували сітки, стрічки, шнурки, які прикрашали перлами та камінням. Були також зачіски з косами. Одну або дві коси заплітали й укладали у вигляді валика навколо голови, при цьому вуха закривали повністю. Дівчата носили зачіски з прямим проділом, який розділяв волосся на два боки від чола до потилиці. На скронях заплітали коси, перев'язували пасма в декількох місцях по довжині або перекручували волосся об'ємними джгутами. Зверху надягали обручі або плоскі шапочки — чепці. Заміжні жінки повністю закривали волосся головними уборами. Жінки панівного класу покривали волосся довгими

вуаллями з дорогих шовкових або оксамитових тканин, а жінки з народу — короткими до плечей, з дешевих тканин. Зверху надягали обручі.

Візантійська мозаїка, фрески, книжна мініатюра та інші витвори матеріальної культури дають змогу дослідити не тільки жіночу, а й чоловічу моду. На початку розвитку візантійської моди зустрічалися варіанти римського напрямку. Чоловіки голили обличчя і коротко підстригали волосся. Цей звичай існував за часів імператора Костянтина I і до царювання імператора Юстиніана I.

Лише у VII ст. чоловіки в переважній більшості почали відрощувати бороди. Зачіски стали одноманітними. Чоловіки носили зачіски у вигляді валика. В основі виконували подовжену стрижку. Волосся підстригали по колу, лише чубчик робили коротким. Кінці волосся завивали всередину, таким чином, утворювався валик. Серед чоловіків — представників панівної верхівки — популярними були зачіски із закрученим на кінцях волоссям у вигляді кучерів.

Щодо випадки, коли чоловіки для маскування лисини використовували перуки. Імператор Феодор у IX ст. видав указ, в якому рекомендовано носіння перук і спеціальних зачісок, що приховують лисини, рідке волосся або його відсутність. У святкових та урочистих випадках імператор надягав діадему — стему, яка складалася з окремих пластинок коштовного металу або була суцільною у вигляді кільця. Інша царська діадема — «камелатріон» — нагадувала купол храму і зверху увінчувалася хрестом. Ця діадема і «камелатріон» багато прикрашалися перлами, підвісками, бісером, коштовними каменями.

Особливі риси в моду чоловічих зачісок внесло духовенство. Члени церкви носили зачіски з частково голеними скронями і наголою частиною голови (як у апостола Павла). З VIII ст. характерною зачіскою для служителів католицької церкви стала шаптурка з голоною маківкою (рис. 1.45), яку прикривали шаптуркою (рис. 1.46). Цей звичай зберігся й досі.

Рис. 1.44. Зображення імператриці Ірини

Рис. 1.45. Тонзура — зачіска служителів католицької церкви (фрагмент картини Філіппо Ліппі «Коронування Марії»; автопортрет)

Рис. 1.46. Фрагмент картини Ф. де Шампень «Трійний портрет кардинала Рішельє»

Простий люд носив зачіски у вигляді шапки, розчісуючи волосся на всі боки. Бороди чоловіків були різноманітними за формою: напівкруглі, квадратні, клиноподібні. Деякі чоловіки закручували бороди у вигляді штопора. Вуса були невеликі, здебільшого підстрижені. Доповнювали чоловічі зачіски головні убори круглої або конусоподібної форми.

На Русі ознаки візантійської моди зберігалися майже без змін упродовж 800 років.

1.7. ЗАЧІСКИ ВАРВАРСЬКИХ ПЛЕМЕН І НАРОДНОСТЕЙ

У житті Стародавньої Греції та Стародавнього Риму істотну роль відігравали варварські племена і народності. В основному це були германські племена, які вторгалися на територію Західної римської імперії й, починаючи з IV ст., призвели до занепаду рабовласницького ладу в Західній Європі. У V ст. германці захопили всю територію Західної римської імперії: у Північній Африці поселилися вандали, Італії — остготи, Британії — англи й сакси, Галлії — франки, в Іспанії — вестготи. Варварами також називали кочові племена скіфів і сарматів.

Варварські племена та народності перебували у стадії розкладу первіснообщинного ладу і мали нижчий рівень суспільного й

культурного розвитку порівняно з античними рабовласницькими державами. Основна маса населення складалася з вільних виробників — воїнів, що займалися мисливством, скотарством і землеробством. З розкладом первіснообщинного ладу поступово виділялася родова знать, яка зосередила у своїх руках багатство й владу.

Відносини варварів з античним рабовласницьким суспільством були дуже різноманітними. Це наклало свій відбиток на подальший розвиток варварських племен, і поступово вони вже значною мірою стали носіями зачатків нових суспільних відносин, що прийшли на заміну рабовласницької системи й розвинулися пізніше у феодалізм середніх віків.

Перші відомості про *скіфів*, які населяли причорноморські степи від гирла Дунаю до Дону, сягають VII ст. до н. е. Скіфи були переважно кочовими скотарськими племенами. Підтримуючи тісні стосунки із Стародавньою Грецією, вони підпадали під певний вплив античної культури. В костюмі це виявлялося лише у прикрасах, озброєнні та окремих деталях. Чоловічий костюм складався з сорочки, штанів, каптана, які виготовляли з грубої тканини та із шкіри. Каптани підперезували шкіряним поясом з металевими бляхами, прикрашеними чекапкою. Одяг також доповнювали хутром. Чоловіки носили довге розпущене волосся, що вільно спадало на плечі, повну бороду і вуса. Волосся під'язували лбною пов'язкою або підтримували металевим обручем (рис. 1.47).

Жіночий костюм складався з довгої сорочки та каптана. Зачіска у жінок була дуже простою. На довге розпущене волосся надівали високий конусоподібний ковпак із трикутною прикрасою над чолом, а поверх накидали покривало (рис. 1.48).

На початку I тис. до н. е. *кельти* розселилися по всій Західній Європі й утворили ряд племінних союзів і народностей, з яких найчисленнішими були галли та бритти. Будучи основним об'єктом римської експансії, майже всі кельтські народності до початку нашої ери втратили самостійність.

Чоловічий костюм кельтів складався з туніки, штанів, плаща, пов'язки на стегнах у вигляді спідниці — кілт. Взуття мало назву «*gallicae*», тобто галльське (галло-латинська назва). Його виготовляли з шматка шкіри.

Досить своєрідно кельти прибирали голову. Чоловіки носили довге волосся, зачесане від чола назад, що вільно спадало на плечі та спину. Його підтримували металевим обручем. Представники родової знаті

Рис. 1.47. Чоловіча скіфська зачіска

Рис. 1.48. Жіноча скіфська зачіска

Рис. 1.49. Чоловіча кельтська зачіска

іноді заплітали бічні пасма волосся в коси або дрібні плетінки, що спускалися спереду на плечі та груди (рис. 1.49). Знатні кельти, особливо в Галлії, майже завжди голили бороду, але відрощували довгі густі вуса, які іноді звисали аж до грудей.

Жіночий костюм складався з довгої, прямого крою спідниці, підперезаної широким поясом із бляхами та пряжкою. Іноколи спідницю підтримували шлейками. Її доповнював безрукавий ліф або корсаж із шкіри. Жінки з середовища родової знаті носили довгу туніку — плащ. Довге розпущене волосся часто підтримували ободами. Бічні пасма волосся іноді заплітали в коси (рис. 1.50).

Протягом другої половини I тис. н. е. давні германці розселялися на території між ріками Рейном і Ельбою.

Чоловічий костюм германців складався з туніки, парамника з грубої тканини й плаща із шкур тварин. Пізніше з'явилися штани.

Давні германці мали довге волосся, розпущене по плечах та спині або підв'язане пучком, який стирчав зверху і мав найрізноманітніші вибагливі форми (рис. 1.51). Рабам і злочинцям у деяких племенах вистригали волосся на тім'ї. Типовим було відрощування повної

довгої бороди, проте чоловіки деяких племен нерідко голили бороди й носили тільки довгі вуса (франки, скандинави).

Основа зачіски у германських жінок — завжди розпущене довге волосся, розділене спереду проділом і підтримуване ободом або пов'язкою на чолі. Іноді бічні пасма заплітали в коси чи плетінки, що спускалися на плечі й груди.

У жінок багатої верхівки варварських племен і народностей зустрічалися зачіски, які нагадували римські в пізній період, а також деякі візантійські. Такі зачіски нерідко доповнювали сітками (рис. 1.52 а, б).

Багаті жінки носили блискучі масивні металеві прикраси, зокрема золоті, часто покриті яскравою кольоровою емаллю, а також прикраси із золотого дроту. Чоловіки прикрашалися не менше.

Рис. 1.50. Жіноча кельтська зачіска

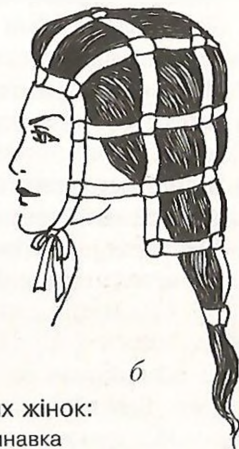

Рис. 1.51. Чоловіча зачіска давніх германців

ніж жінки. Типовими прикрасами були нашийні обручі, браслети, які надівали на руку вище та нижче ліктя, біля зап'ястя, а також персні, застібки фібули, пряжки для поясів, брошки й різні бляхи та пластинки, якими або оздоблювали пояси, або носили їх як нагрудні прикраси. Поширеними були й діадеми та обручі на голову. Орнаментальне декорування прикрас, частин і елементів одягу зводилося переважно до двох типів: суто геометричного орнаменту та орнаменту так званого тваринного мотиву. Перший тип набув найбільшого розвитку в кельтів у формах так званих переплетінь мотузяного узору, в яких переважали спіральні та інші криволінійні, примхливо зігнуті фігури. Другий тип був поширений серед скіфів, а в поєднанні з плетеним орнаментом — у давніх германців.

а

б

Рис. 1.52. Зачіски знатних жінок:
а — германка; б — скандинавка

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять «мода», «зачіска», «стиль».
2. Порівняйте поняття «мода» і «стиль». Що в них спільне і що між ними відмінне?
3. Чи відрізнялися зачіски чоловіків і жінок за часів палеоліту? Якщо так, то чим?
4. Назвіть загальні характерні риси єгипетських зачісок. Розкажіть про особливості зачісок у Стародавньому Єгипті.
5. Сформулюйте та проаналізуйте особливості перукарського мистецтва стародавніх шумерів і вавилонян.
6. Якими були головні критерії жіночої та чоловічої краси у Стародавній Греції?
7. Простежте розвиток чоловічих зачісок від початку грецької історії до македонського періоду.
8. Назвіть п'ять особливостей давньогрецької моди. Поясніть на прикладах, як ці особливості втілювалися у перукарському мистецтві.
9. Що було головною рисою художнього стилю давніх римлян? Чим цей стиль відрізняється від стилю стародавніх греків?
10. Назвіть особливості зачіски у період панування імператора Нерона.
11. Що запровадили у Римі перші кваліфіковані перукарі, вихідці з Сицилії?
12. Яку техніку зачіски використовували за часів імператора Каракали?
13. Яку зачіску часів Римської імперії чоловіки носять і тепер?
14. Назвіть канони краси у Візантійській імперії.
15. Які форми були властивими більшості візантійських жіночих зачісок?
16. Що було характерним для чоловічої моди Візантії?
17. В чому виявляється особливість моди у варварських племенах?
18. За якими характерними ознаками розрізняється мода скіфів, кельтів, давніх германців?
19. Охарактеризуйте чоловічі та жіночі зачіски варварських племен і народностей.

